

Т.В. Родіонова,
старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу і криміналістики
Одеського національного університету
ім. І.І. Мечникова

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО ЗЛОЧИНУ З МАТЕРІАЛЬНИМ СКЛАДОМ: ПРОСТОРОВО-ЮРИСДИКЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто та систематизовано основні теоретичні підходи до просторово-юрисдикційної характеристики дистанційних злочинів з віддаленим у просторі результатом. Автором співставлено погляди зарубіжних і вітчизняних теоретиків кримінального права – від середньовіччя до сьогодення щодо повноти пропонованих теорій визначення місця вчинення зазначеного дистанційного злочину з матеріальним складом, а також розкрито зміст основних дискусій серед науковців, що при цьому виникають. Проаналізовані окремі статті Загальної частини Кримінального кодексу України та кримінального законодавства деяких зарубіжних країн, що передбачають просторово-юрисдикційну характеристику злочину.

Ключові слова: *місце вчинення злочину, територія держави, місце вчинення дії (бездіяльності), місце настання наслідку, дистанційний злочин, віддалений результат, проміжний результат.*

В статье рассмотрены и систематизированы основные теоретические подходы к пространственно-юрисдикционной характеристике дистанционных преступлений с отдаленным в пространстве результатом. Автором сопоставлены взгляды зарубежных и отечественных теоретиков уголовного права – от средневековья и до нашего времени относительно полноты предлагаемых теорий определения места совершения указанного дистанционного преступления с материальным составом, а также раскрыто содержание основных дискуссий среди ученых, которые при этом возникают. Проанализированы отдельные статьи Общей части Уголовного кодекса Украины и уголовного законодательства некоторых зарубежных стран, предусматривающие пространственно-юрисдикционную характеристику преступления.

Ключевые слова: *место совершения преступления, территория государства, место совершения действия (бездействия), место наступления последствия, дистанционное преступление, отдаленный результат, промежуточный результат.*

The main theoretical approaches to the spatial and jurisdictional characteristics of the remote crimes with distant in space result are reviewed and systematized in the paper. The author compares the views of foreign and domestic criminal law theorists – from the Middle Ages to the present time as to the completeness of the proposed theories of the determination of the place of the distant offense commission with the material composition; as well as the contents of the main discussions of the scientists, arisen in this case are revealed. Several articles of the General Part of the Criminal Code and criminal laws of some foreign countries, providing the space-jurisdictional characteristics of the crime are analyzed.

Keywords : *crime scene, state territory, the scene of the action (inaction), the place of occurrence of the consequences, remote crime, long-term result, intermediate result.*

Проблема визначення місця вчинення злочину у просторово-юрисдикційному аспекті більшою мірою пов'язана не стільки з особливостями законодавчої конструкції об'єктивної сторони складу злочину, скільки з феноменом дистанційних злочинів.

Явище дистанційних злочинів, як свідчить спеціальна література, описане теорією кримінального права ще у ранньому середньовіччі. У вітчизняній науці кримінального права його торкались ще у XIX ст. [1, с. 62 – 63], проте детального вивчення це питання зазнало лише у теорії кримінального права другої половини XX ст. Значну увагу вивченню дистанційних злочинів приділила М.І. Блум, на думку якої доцільно виокремлювати категорії злочинів (за конструкцією складу злочину або способів їх вчинення), стосовно яких розв'язання проблеми місця вчинення має першочергове значення: 1) дистанційний злочин із віддаленим у просторі результатом; 2) дистанційний злочин, склад якого не потребує настання певних наслідків; 3) дистанційний злочин з двома діями; 4) дистанційний злочин, склад якого передбачає альтернативні дії; 5) тривалий злочин; 6) продовжуваний злочин; 7) злочин, вчинений у співучасті» [2, с. 123].

Варто погодитись із позицією вченої, що кожна із зазначених категорій у плані встановлення місця вчинення злочину потребує самостійного аналізу. Проте у межах цієї статті ми звертаємось до одного з аспектів вивчення відповідних категорій злочинів – визначення місця вчинення дистанційного злочину з віддаленим у просторі результатом.

Як правильно пишуть сучасні дослідники, проблема визначення місця вчинення злочину зберегла актуальність для тих ситуацій, коли відповідне діяння вчиняється на території своєї держави, а злочинний результат настає за кордоном, або ж діяння вчиняється за межами своєї держави, а суспільно небезпечні наслідки спричиняються на її території [3, с. 44].

Теорія визначення місця вчинення злочину у просторово-юрисдикційному аспекті формується, повторимо, з часів середньовіччя. До її створення доклали зусиль такі європейські криміналісти, як Бартоло (Бартоло да Сассоферрато, або Бартолус), Бальдо (Бальдо де Убальдіс), Е. Белінг, К. Біркмейер, Г. Гельшнер, Г. Зейфферт, Ф. Кітцінгер, Ю. Клар, Ф. Майлі, А. Меркель, В. Роланд та ін.

У радянській та сучасній науці кримінального права зазначені проблеми досліджували К.Л. Акоев, М.І. Блум, О.І. Бойцов, А.В. Наумов, О.М. Тарбагаєв, К.В. Юртаєва та ін.

Різні підходи до визначення місця вчинення дистанційного злочину з матеріальним складом продукують низку питань, переважна більшість яких має потенціал дискусійних.

Завдання цієї статті – співставлення поглядів теоретиків кримінального права щодо повноти різних теорій визначення місця вчинення дистанційного злочину з віддаленим у просторі результатом, а також розкриття суті основних дискусій серед науковців, що при цьому виникають.

У теорії кримінального права (за радянських часів) під дистанційним злочином з віддаленим у просторі результатом розуміли такий злочин, при вчиненні якого дія (бездіяльність) відбулась на території однієї держави, а передбачений складом злочину наслідок – на території іншої держави. Це

могли бути, зокрема, такі злочини: вбивство шляхом пострілу з відстані, якщо той, хто стріляв, перебуває під час вчинення дії на території однієї держави, а потерпілий – на території іншої держави; вбивство шляхом отруєння, якщо смертельну дозу отрути дали потерпілому на території однієї держави, а смерть унаслідок отруєння настає на території іншої держави; вбивство у транспортному засобі, що рухається, якщо смертельне поранення завдається потерпілому під час перебування цього транспортного засобу на території однієї держави, а смерть настає під час його перебування на території іншої держави; здійснення недоброякісного ремонту рухомого складу залізничного транспорту на території однієї держави, а катастрофа з людськими жертвами настає на території іншої держави тощо [2, с. 123 – 124].

В аналізованій категорії злочинів завжди є певний суспільно небезпечний наслідок. Відповідно до усталеної теорії поділу складів злочинів на види залежно від особливостей законодавчої конструкції об'єктивної сторони злочину, такі злочини належать до злочинів з матеріальним складом. У кримінальному праві багатьох зарубіжних країн зазначені злочини мають назву «делікти результату» (наприклад, у німецькому кримінальному праві використовують термін *Erfolgsdelikt* – тобто результативний делікт) і протиставляють так званим «деліктам вчинення». Принагідно зауважимо, що категорія злочинів, які отримали назву «дистанційний злочин, склад якого не потребує настання певних наслідків» (злочини з формальним або усіченим складом), не становлять такої проблеми, як попередні. Річ у тім, що момент закінчення злочинів із формальним або усіченим складом прив'язаний законодавцем до моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, а діяння, як правило, вчиняється на території однієї держави. Складнощі можуть виникнути лише у разі, якщо саме по собі суспільно небезпечне діяння настільки розтягнуте у часі, що розпочинається на території однієї держави, а закінчується уже на території іншої. Однак такі ситуації, будучи можливими з теоретичної точки зору, на практиці трапляються дуже рідко. Більш поширеними є так звані «транскордонні» або «транзитні» злочини з

формальним складом, проте їх науковий аналіз може становити предмет окремого дослідження, що виходить за межі цієї статті.

Повертаючись до проблеми визначення місця вчинення дистанційних злочинів з віддаленим у просторі результатом, звернімо увагу на пропоновані у теорії шляхи її розв'язання. З точки зору логіки, можна припустити три можливі варіанти розв'язання ситуації із визначенням місця вчинення таких злочинів:

1) місцем вчинення злочину можна визнати місце вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності);

2) місцем вчинення злочину можна визнати місце настання суспільно небезпечного наслідку;

3) місцем вчинення злочину можна вважати обидва місця – і вчинення діяння, і настання наслідку.

Історично першою в період середньовіччя виникла італійська доктрина пріоритету місця настання наслідків, заснована Бартоло та продовжена його учнем Бальдо.

Вчення Бартоло зводилось до низки положень, серед яких було таке: якщо місце діяння не співпадає із місцем настання наслідків, то вирішальним необхідно вважати місце настання наслідків [4; 5, с. 23 – 74].

На ґрунті досягнень цієї школи було розвинуто ще один напрям, який пов'язували з ім'ям Юліуса Кларуса (Julius Clarus). Цей юрист дійшов висновку, що за дистанційний злочин винуватий може бути притягнений до кримінальної відповідальності як у місці вчинення злочинного діяння, так і в місці настання наслідків [6, с. 41 – 50].

З огляду на зазначене важко погодитись із висновками К.Л. Акоева щодо цього напрямку визначення місця вчинення злочину. З одного боку, К.Л. Акоев правильно наголошує, що стосовно дистанційних злочинів визначення місця вчинення злочину зазнало «еволюції», початок якої було покладено доктриною італійського середньовіччя. З іншого боку, вчений дещо суперечливо стверджує, що місце вчинення злочину представники цієї доктрини (Бартоло,

Бальдо, а пізніше – Клар і Фарінацій) визначали, виходячи із наслідків злочину [7, с. 16 – 17]. Як визнано вище, стосовно Бартоло і Бальдо – це вірно, проте Клар зайняв позицію визнання місцем вчинення злочину і місця вчинення діяння, і місця настання наслідків. Така теорія визначення місця вчинення злочину пізніше одержала назву «змішана».

На противагу теорії місця настання наслідків у науці кримінального права XIX ст. виник погляд, згідно з яким встановлений державною волею правопорядок порушується лише там, де вчиняється безпосередньо сама дія; лише діяльність особи має значення для встановлення винуватості, а наслідок має значення лише для встановлення обсягу шкоди. Ця теорія згодом одержала декілька назв: «теорія дії», «теорія здійснення злочинного діяння», «теорія місцезнаходження злочинця». Так, М.І. Блум зазначає, що теорія здійснення злочинного діяння (*Ausführungstätigkeitstheorie*) або теорія місцезнаходження злочинця під час вчинення злочину (*Aufenthaltstheorie*) стала пануючою у другій половині XIX століття. Представниками цієї теорії були німецькі криміналісти Г. Гельшнер, А. Меркель, В. Роланд, Г. Зейфферт, К. Биркмейер, Е. Белінг та ін. [2, с. 237].

На підставі викладеного ми вважаємо дуже спірною думку К.Л. Акосва про те, що «теорія дії» стала домінуючою у другій половині XVII століття [7, с. 17]. Більш обґрунтованим видається погляд М.І. Блум про поширення «теорії дії» у другій половині XIX століття [2, с. 237].

Варто зауважити, що позицію прихильників цієї теорії значно підсилив у XX столітті інший німецький науковець – Фрідріх Кітцінгер. У монографії «Місце і час діяння. Порівняльне викладення німецького та зарубіжного кримінального права. Загальна частина», 1918 р. (переклад назви праці наш. – *T.P.*). Ф. Кітцінгер обстоював погляд, що діяння постає єдиним істотним елементом складу злочину, основним ядром, котре визначає інші елементи складу – викликаний цією дією проміжний вплив на об'єкт і наслідок; діяння внутрішньо більше пов'язане з волею діяча. На думку вченого, місце настання наслідків іноді обумовлюється випадковістю. Визнання місцем вчинення

злочину місця здійснення самого діяння обґрунтовується фактом перебування діяча на певній території і на обов'язковій чинності закону для кожної особи, яка знаходиться на цій території [8, с. 171 – 190].

М.І. Блум не погоджується з поглядом Ф. Кітцінгера. На її думку, місце настання наслідків лише іноді може бути випадковим для особи, яка вчинила діяння. В більшості ж ситуацій винуватий спрямовує свою вольову злочинну дію на те, щоб досягти настання не лише певних наслідків, але і на певній території, тобто бажає настання наслідків у певному місці, або передбачає і свідомо припускає настання наслідків у місці, що не співпадає із місцем вчинення діяння. Стосовно необережних злочинів М.І. Блум правильно зазначає, що винуватий за певної обачливості може і повинен передбачити настання небезпечних наслідків на певній території, яка не співпадає із територією вчинення злочинного діяння [2, с. 125 – 126].

Водночас науковці привертають увагу і до слабких місць теорії дії. Розглядаючи дистанційний злочин з віддаленим у просторі результатом (або злочин із матеріальним складом), юристи у літературі неодноразово наводили приклад умисного вбивства, коли постріл здійснюється з території однієї держави, а наслідок у вигляді смерті потерпілого настає на території іншої держави. Цей приклад демонструє обмеженість теорії дії, оскільки внутрішньодержавні блага лишаються без кримінально-правової охорони від посягань на них ззовні [2, с. 125; 7, с. 17].

Неповнота теорії дії призвела до того, що в теорії кримінального права визнали за необхідне розширити у межах поняття «дистанційний злочин» його складову – поняття дії. В підсумку було сформовано основні засади теорії проміжного впливу, на підставі якої місцем вчинення злочину можна визнати як місце, де винуватий вчинив діяння, так і місце, де приведені ним у рух сили вплинули на потерпілого і викликали проміжний результат, хоча і не призвели до настання остаточного наслідку, передбаченого складом злочину [2, с. 126].

Не складно дійти висновку про те, що і ця теорія не в змозі була задовольнити правозастосовну діяльність, оскільки не кожен злочин з

матеріальним складом має проміжні результати, та й саме поняття і зміст проміжного результату є теоретично невизначеним.

Останньою у XX столітті виникла теорія, яка одержала декілька назв: «теорія єдності», «теорія повсюдності» або «змішана теорія». Сутність теорії полягає у такому: місцем вчинення злочину може визнаватись будь-яке місце, де фактично здійснювався склад злочину [9, с. 27].

Останнім часом цікавий аргумент на користь теорії дії висловлено О.М. Тарбагаєвим. На думку цього науковця, практика вимагає єдиного підходу до визначення місця вчинення злочину незалежно від національної підпорядкованості кримінального закону, що підлягає застосуванню. Тому вчений визнає більш конструктивною позицію, відповідно до якої місце вчинення злочину необхідно встановлювати з урахуванням часу його вчинення [3, с. 45].

Такої позиції дотримується, зокрема, О.І. Бойцов, на думку якого місце вчинення злочину можна визначити лише зважаючи на час його вчинення, оскільки цілісний опис об'єкта, який певним чином взаємодіє із навколишнім оточенням, дає просторово-часова його локалізація, що розкриває в єдності його протяжність і тривалість [10, с. 123].

О.М. Тарбагаєв пише, що відповідно до ч. 2 ст. 9 КК РФ часом вчинення злочину визнається час вчинення суспільно небезпечної дії (бездіяльності) незалежно від часу настання наслідків. Отже, місцем вчинення злочину варто вважати територію, на якій було вчинено саму суспільно небезпечну дію (бездіяльність). На підставі цього О.М. Тарбагаєв погоджується з З.А. Незнамовою, котра вважає, що для злочинів із матеріальним, формальним або усіченим складом місцем їх вчинення буде територія тієї держави, де вчинено суспільно небезпечне діяння або виконано ту стадію незакінченого злочину, на яку законодавець переніс момент його закінчення [11, с. 89 – 90].

У підсумку О.М. Тарбагаєв формулює такі загальні правила визначення місця вчинення злочину. Якщо злочинне діяння (дія або бездіяльність) було вчинено за кордоном, а суспільно небезпечні наслідки настали на території

держави, громадянином якої є правопорушник, місцем вчинення такого злочину необхідно вважати територію іноземної держави. Якщо ж саме діяння було вчинене у своїй державі, а злочинні наслідки настали за кордоном, то цей злочин потрапляє під кримінальну юрисдикцію держави, де вчинено діяння [3, с. 45].

Необхідно звернути увагу на те, що у кримінальному законодавстві різних держав питання про визначення місця вчинення злочину зазвичай прив'язується до питання про вчинення злочину на території держави. Проте й останнє вирішується законодавством різних держав неоднаково.

Наприклад, ч. 1 ст. 11 КК РФ «Чинність кримінального закону щодо осіб, які вчинили злочин на території Російської Федерації» містить декларативне положення про те, що особа, яка вчинила злочин на території Російської Федерації, підлягає кримінальній відповідальності за цим Кодексом. Будь-яких уточнюючих роз'яснень щодо вчинення злочину на території держави КК РФ не містить, віддаючи вирішення цього питання теорії та практиці кримінального права. Саме тому і виникає потреба у додатковому тлумаченні, що було здійснено, зокрема, О.М. Тарбагаєвим, позиція якого наведена вище.

На противагу цьому чинний КК України передбачає уточнену характеристику вчинення злочину на території України. Так, згідно з ч. 2 ст. 6 КК України, злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України. Відповідно до ч. 3 ст. 6 КК України, злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Представники харківської наукової школи кримінального права пропонують таке доктринальне тлумачення відповідних законодавчих положень. Наведене у ч. 2 ст. 6 КК України положення охоплює як випадки вчинення всього діяння, що являє собою злочин, вчинений на території України, так і випадки вчинення частини такого діяння на території України, а іншої частини – на території іншої держави (держав). Тому злочин вважається

вчиненим на території України, якщо його, наприклад, було почато за кордоном, а продовжено, припинено чи закінчено на території України або, навпаки, почато в Україні, а продовжено, припинено чи закінчено на території іншої держави. Злочин вважається вчиненим також на території України, якщо він підготовлений за її межами, а дії, що його утворюють, початі чи вчинені на її території, або якщо суспільно небезпечне діяння було почато чи вчинено поза межами України, а закінчено чи суспільно небезпечні наслідки, передбачені законом про кримінальну відповідальність, настали на території України. Однак практично будь-яка із держав, на території якої вчинено певну частину злочинних дій, може застосовувати щодо особи, яка вчинила злочин, свої кримінальні закони, якщо відповідальність за такі злочини в них передбачена [12, с. 24 – 25].

З огляду на викладене можна дійти висновку про існування чотирьох кримінально-правових теорій визначення місця вчинення дистанційного злочину з матеріальним складом:

- 1) теорія місця настання суспільно небезпечного наслідку;
- 2) теорія місця вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності);
- 3) теорія місця настання проміжного результату дій злочинця;
- 4) теорія єдності, або змішана теорія, в якій місцем вчинення злочину пропонують вважати як місце вчинення діяння, так і місце настання наслідку.

Отже, на підставі здійснених теоретичних узагальнень та змісту ч. ч. 2 та 3 ст. 6 КК України вбачаємо, що українській законодавець «сповідує» теорію єдності («теорія повсюдності» або «змішана теорія»). Слова закону про злочин, який було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України, а також про будь-якого співучасника, що діяв на території України, підкреслюють основний концепт цієї теорії: місцем вчинення злочину може визнаватись як місце, де фактично здійснювався відповідний склад злочину, так і місце настання суспільно небезпечних наслідків, які фіксуються не за місцем вчинення злочинного діяння.

У загальному підсумку зазначимо: окремого дослідження потребують питання про місце вчинення злочину в аспекті чинності кримінального закону щодо злочинів, вчинених громадянами України, особами без громадянства або іноземцями за межами України (ст.ст. 7, 8 КК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кистяковский А.Ф.* Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть обща / А.Ф. Кистяковский. – Киев: Тип. И. и А. Давиденко, 1882. – 930 с.
2. *Блум М.И.* Действие советского уголовного закона в пространстве: учебное пособие / М.И. Блум. – Рига: Редакционно-издательский отдел Латв. гос. ун-та им. Петра Стучки, 1974. – 262 с.
3. *Тарбагаев А.* Место совершения преступления / Алексей Тарбагаев // Уголовное право. – 2009. – № 3. – С. 44 – 48.
4. *Meili F.* Bartolus als Haupt der ersten Schule des internationalen Strafrechts, ein historisches Bild / Friedrich Meili. – Zьrich: Orell Fьssli, 1908. – 54 s.
5. *Meili F.* Lehrbuch des internationalen Strafrechts und Strafprozessrechts / Friedrich Meili. – Zьrich: Orell Fьssli, 1910. – 535 s.
6. *Meili F.* Die hauptsdchlichsten Entwicklungsperioden des internationalen Strafrechts seit der mittelalterlich-italienischen Doktrin (Festschrift fьr Rieh. Schrцder) / Friedrich Meili. – Zьrich: Orell Fьssli, 1908. – 116 s.
7. *Акоев К.Л.* Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / К.Л. Акоев / Научная редакция и предисловие А.В. Наумова. – Ставрополь: Сервисшкола, 2000. – 176 с.
8. *Kitzinger F.* Ort und Zeit der Handlung im Strafrecht. Vergleichende Darstellung des deutschen und ausldndischen Strafrechts. Allg. Teil. / Friedrich Kitzinger. – Bd. 1. – Berlin, 1918. – S. 145 – 146 / Наведено за працею: Блум М.И. Действие советского уголовного закона в пространстве: учебное пособие / М.И. Блум. – Рига: Редакционно-издательский отдел Латв. гос. ун-та им. Петра Стучки, 1974. – с. 124 – 125.

9. *Блум М.И.* Время и место совершения преступления / М.И. Блум // Учен. зап. Латв. гос. ун-та. – 1974. – Т. 212. – С. 3 – 46.
10. *Бойцов А.И.* Действие уголовного закона во времени и пространстве / А.И. Бойцов. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1995. – 257 с.
11. Уголовное право. Общая часть / отв. ред. И.Я. Козаченко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 720 с.
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. Х. : Право, 2013. – 376 с.
13. *Юртаєва К.В.* Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: дис. ...канд.. юрид. наук: 12.00.08 / Юртаєва Ксенія Володимирівна. – Харків, 2010. – 230 с.